

FORSKNING

FAKE

OCH

FAKTA

LÄRARHANDLEDNING

Denna lärarhandledning är tänkt som ett bidrag till arbetet mot desinformation och misinformation. Den riktar sig till dig som arbetar som lärare för elever i årskurs 6 till 9.

Lärarhandledningen är den samlade kunskapen från ett projekt som heter **“Fake News”**. Projektet är ett samarbete mellan Teater Sagohuset i Lund och kognitionsprofessor *Agneta Gulz* tillsammans med hennes forskargrupp vid Lunds universitet. Samarbetet är registrerat som en innovation vid Lunds universitets innovationsverksamhet och projektet finansieras framför allt av Postkodstiftelsen.

Under senare år har vi sett en utveckling där barn och unga har svårt att skilja mellan fakta och åsikter. Det är inte så konstigt i en tid där åsikter presenteras som fakta, och åsikter bärande ett litet frö av fakta förvandlas till hela sanningen.

Det är utmanande för unga som växer upp i dagens samhälle med sitt stora och snabba flöde av information där vem som helst kan framföra vad som helst och nå spridning.

Denna lärarhandledning förmedlar en konkret och kreativ metod som ni i skolan kan använda för att sprida kunskap om skillnaden mellan fakta och åsikter, om konspirationsteorier och *“fake news”*.

Den tar också upp ett begrepp som heter *“data literacy”*, som betyder att ha redskap för att kunna tolka och hantera data i förhållande till påståenden som görs utifrån sådan data. Det handlar om att kunna läsa grafer och förstå statistik, liksom att kunna värdera olika typer av informations sanningshalt.

Med vänlig hälsning,

Lisa Petri, pedagogisk ledare Teater Sagohuset

Agneta Gulz, professor i kognitionsvetenskap
Lunds universitet

SÅ HÄR FUNKAR LÄRARHANDLEDNINGEN:

Lärohandledningen innehåller fem avsnitt, som vardera tar upp ett arbetsområde. Varje avsnitt inleds med en kort film som introducerar en frågeställning. Denna fråga kan ni sedan jobba vidare med hjälp av denna lärohandledning. Räkna med att varje avsnitt tar 2 lektionstillfällen. Visa först filmerna och ta sedan hjälp av powerpointen för att introducera fakta från lärohandledningen. Avsluta med att göra övningarna. I filmerna kommer vi att följa fem personer som jobbar på Arame AB; ett kontor mitt i stan. En morgon börjar de prata om huruvida man kan lita på forskare eller inte, och detta samtal fortsätter hela dagen igenom med lite oväntade vändningar.

DE OLIKA AVSNITTEN TAR UPP:

- 1. Käll-tillit/källkritik, vad är forskning?**
- 2. Tillit till samhället**
- 3. Hur kan vi prata med varandra fast vi inte är överens?**
- 4. Vad är fakta - vad är åsikter, och hur skiljer de sig åt?**
- 5. Vilseledande statistik**

FORSKNING

FAKE ^{och} **FAKTA**

1

VEM KAN MAN TRO PÅ

FILM 1 – VAD ÄR FORSKNING OCH VARFÖR SKA VI LITA PÅ DEN?

Inled avsnittet med att titta på filmen.

Den hittar du här: sagohuset.nu/fakenews

I det här avsnittet kommer ni jobba med källkritik, käll-tillit och få läsa en intervju med professor Agneta Gulz där hon förklarar hur forskare arbetar, varför vi kan lita på seriös forskning och hur vi ska kunna skilja den från fejkforskning.

Vad är källkritik?

Att jobba med digital kompetens är en av vår tids viktigaste frågor. En del av skolans uppdrag är att tillhandahålla verktyg för att kunna lära sig källkritik. Grundläggande är att kunna svara på frågorna:

- **vem är avsändaren och vilka avsikter har denna avsändare?**
- **vilket stöd finns för olika påståenden i nyheten?**
- **vad säger andra oberoende källor?**

För att ta reda på avsändaren kan det vara bra att använda sökmotorer och uppslagsverk för att ta reda på avsändarens avsikter. Med sådana sökningar kan man ganska snabbt få fördjupande och vägledande information. För att hitta bevis är det bra att hitta information på andra sidor som styrker informationen. (Nygren, 2019, 91)

Här är en checklista för lärare som Skolverket tillhandahåller:

<https://www.skolverket.se/getFile?file=3925>

VAD ÄR SKILLNADEN MELLAN KÄLLKRITIK OCH KÄLL-TILLIT?

Ett annat begrepp som är viktigt att använda sig av är käll-tillit. Som namnet antyder handlar det om att kunna lita på vissa källor. Självfallet är det bra att vara skeptisk till information och lära sig att se igenom ***misinformation*** (felaktig information som sprids av misstag) och ***desinformation*** (falska nyheter som sprids avsiktligt för att vilseleda, påverka personers åsikter och få politisk eller ekonomisk vinning) Men det är också bra att ha *käll-tillit*, och lära sig att förstå vilka källor man kan lita på.

Tillit kan finnas i mellanmänniska relationer, men man kan också känna tillit gentemot samhällsinstitutioner som nyhetsmedia, skola och universitet. Det kan exempelvis handla om tillit till journalisters, lärares eller forskares arbetsmetoder, och om tillit till vad dessa professionella grupper producerar i form av nyhetsartiklar, kapabla elever med godkända resultat och forskningsrapporter som svarar mot samhällsproblem.

För att kunna ha käll-tillit måste vi skapa oss en grund-läggande förståelse för de metoder journalister och forskare använder. Det är viktigt att vi lär oss hur kunskap och nyheter skapas och sprids. När vi förstår att de arbetar efter metoder som så långt som möjligt garanterar att informationen är opartisk kan vi behandla den typen av information annorlunda än om det t.ex. är personliga berättelser som anspelar på känslor. Samtidigt innebär inte käll-tillit att man ska lita på all media eller forskning.

Man kan absolut fortsätta att använda de källkritiska principerna för att granska både media och forskning för att garantera att de gör sitt jobb på rätt sätt. Det är aldrig fel att vara källkritisk.

Intervju med Agneta Gulz, professor i kognitionsvetenskap

VILL DU BERÄTTA HUR FORSKARE ARBETAR FÖR ATT BIDRA TILL VETENSKAPLIG KUNSKAP?

Agneta: Forskare arbetar systematiskt med att ta reda på saker om olika företeelser. Vetenskaplig kunskap utvecklas alltid av en väldigt stor mängd forskare, i allmänhet världen över, som gemensamt försöker kartlägga, förstå och förklara, olika saker. Ett stort antal forskare och forskargrupper tillsammans både bidrar och granskar varandra. En viktig sak att tänka på är att vetenskaplig kunskap byggs under lång tid. Det är först när det finns tillräckligt många skilda och oberoende studier som pekar åt samma håll man kan tala om 'vetenskapligt baserad kunskap' – som sedan kommer fortsätta uppdateras, justeras och förfinas, för vetenskap och forskning handlar om processer för att försöka förstå och förklara ännu mer och ännu mer.

VARFÖR SKA VI LITA PÅ FORSKNING?

Agneta: Det är forskningssamhället som sådant och kunskap som etablerats under lång tid med en hög grad av samstämmighet, som vi både kan och bör lita på. Den – vetenskapliga - kunskapen byggs utifrån ett prövande och granskande förhållningssätt, där resultat och slutsatser prövas av andra forskare än de som genomfört ett forskningsarbete. På detta sätt motverkar man andra drivkrafter än just nyfikenheten att ta reda på "hur det är" även om resultatet inte ger berömmelse eller är ett resultat man "önskar sig".

FINNS FEJKFORSKNING OCH HUR SKA MAN I SÅ FALL KUNNA KÄNNA IGEN DEN?

Agneta: All forskning är inte bra forskning. En del påstådd forskning är snarast 'fejkforskning', till exempel det som tobaksbolagen gjorde. De hade redan bestämt vad de skulle 'visa', och det står helt i strid med vad forskning är för något.

ÖVNINGAR ATT GÖRA I KLASSRUMMET

- Gå in på <https://nyhetsvarderaren.se/testa-dig-sjalv/>
Här kan ni göra ett enkelt test för att se hur bra ni är på källkritik och få insyn i hur professionella faktagranskare jobbar.
- Kika in på <https://kallkritikbyran.se/category/guider/>
för att lära er verktyg för att själva bli faktagranskare.
- Lär er både göra omvänd bildsökning och textsökning för att kunna genomsåda myter och falska nyheter.
- Hur jobbar journalister? Ta reda på hur deras arbetsprocess ser ut. Bjud in en journalist till klassrummet eller skriv till någon journalist och fråga.
- Fundera på ert eget internet-beteende. Sprider ni själva falska nyheter? Tänker ni på vad ni sprider, eller går det av bara farten? Hur resonerar ni innan ni sprider någonting vidare? Diskutera i klassen!

TIPS PÅ SIDOR

<https://kallkritikbyran.se/>
<https://nyhetsvarderaren.se/>
<https://expo.se/fakta/mytkollen>
<https://internetkunskap.se/kallkritik/>
<https://www.skolverket.se/skolutveckling/inspiration-och-stod-i-arbetet/stod-i-arbetet/guide-for-kallkritik-for-larare>
https://larportalen.skolverket.se/LarportalenAPI/api-v2/document/path/larportalen/material/inriktningar/0-digitalisering/Grundskola/200_Kritisk_anvandning_av_nat-et/del_06/Material/Flik/Del_06_MomentA/Artiklar/D3_1-gy_06A_02_kalltillit.docx
<https://internetkunskap.se/artiklar/kallkritik/sa-genomskadar-du-fejk-pa-internet/>
<https://www.svtplay.se/video/Kq2P74L/historiens-basta-logner/7-cigaretter-ar-inte-beroendeframkallande?id=Kq2P74L>

Källor:

Wikforss, Åsa. (2020) *Alternativa fakta- om kunskapen och dess fiender*. Fri tanke
Nygren, Thomas. (2019) *Fakta, fejk, fiktion - källkritik, ämnesdidaktik, digital kompetens*. Natur & Kultur

FORSKNING

FAKE^{OCH} FAKTA

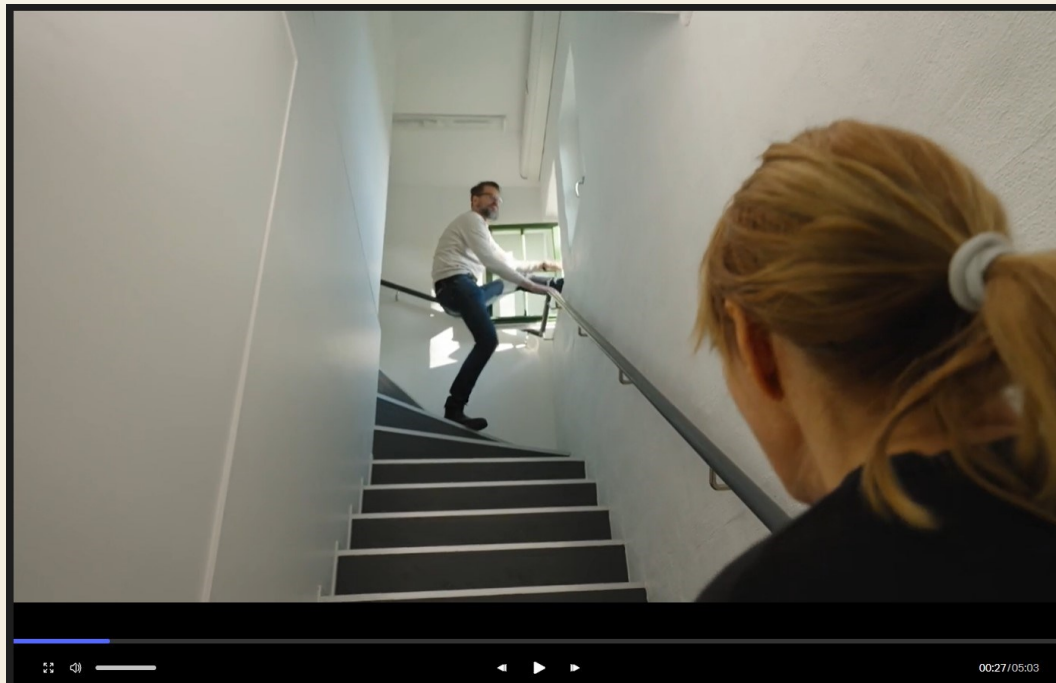
2

FÖRLORAD TILLIT

FILM 2 – FÖRLORAD TILLIT

Börja avsnittet med att titta på filmen.

Den hittar du här: sagohuset.nu/fakenews

Det här avsnittet kommer att undersöka kopplingen mellan förlorad tillit till samhället och risken att dras in i konspirationsteorier.

AVSNITT 2 – FÖRLORAD TILLIT

Tillit är grundläggande i en demokrati. Tillit till och förtroende för andra krävs för att samhället ska fungera. Om vi inte litar på andras erfarenheter måste vi skapa egna erfarenheter om allt. När tilliten inte längre finns vänder man sig kanske till källor som bekräftar den misstänksamhet och det tvivel man redan har. En demokrati kräver att medborgarna har gemensamma utgångspunkter avseende ekonomi, statistik och grundläggande forskning och dessa förmedlas traditionellt genom skola, bibliotek, uppslagsverk och massmedia.

I den här filmen ser vi hur Ola och Sara har börjat tappa tilliten till samhällets institutioner. Det som händer då är att de börjar söka information på annat håll - det som de kallar alternativa fakta. När en del börjar ta sådan information för mer sann skapas en polarisering. Vi utgår inte längre från en gemensam utgångspunkt. I en demokrati tar vi beslut baserat på att vi har en gemensam bild av hur saker ligger till. Det är svårt att ha en konstruktiv dialog och ta beslut om vi utgår från helt olika verkligheter.

Tyvärr finns det en massa exempel på när politiker har ljugit för att behålla makten eller tjäna pengar. Så det är bra att ha en sund misstänksamhet. Det är dock viktigt att detta inte slår över så vi slutar att lita på allt. Det som är farligt med att helt tappa tilliten är att vi helt upphör med att lita på samhällets institutioner, på de som vet mer och på beprövade metoder som till exempel vetenskapen använder. All information börjar väga lika tungt. Om man inte tror på något kan allt helt plötsligt vara sant.

AVSNITT 2 – FÖRLORAD TILLIT

Vanligt är också då att saker som **gemenskap och identitet blir viktigare** än att hålla sig till fakta. Vi kan då dras in i gemenskaper som hävdar saker som vi köper bara för att vi får lov att tillhöra den specifika gruppen. De som sprider konspirationsteorier vet detta. De lockar anhängare genom att presentera enkla lösningar på svåra problem. Om man känner sig exkluderad och sviken från ett samhälle blir det lockande att få tillhöra den typen av gemenskaper där alla får lov att vara med och inga krav ställs.

En viktig sak är att kunna skilja på konspiration och konspirationsteori.

AVSNITT 2 – FÖRLORAD TILLIT

KONSPIRATION: När en grupp har ett hemligt samarbete med ett olagligt syfte. Konspirationer finns. Faktum är att historien är full av konspirationer, till exempel när man konspirerade för att mörda Gustav III. Eller att tobaksbolagen kände till sambandet mellan rökning och lungcancer, men ändå fortsatte att sälja tobak för att de ville tjäna mer pengar.

KONSPIRATIONSTEORI: En TEORI om att det pågår en konspiration. Med hjälp av lösa indicier, rykten, åsikter, tillsammans med en del fakta bygger man ihop en konspirationsteori, som säger sig förklara hur världen egentligen fungerar. Det går inte att hitta bevis på att konspirationsteorierna är sanna, men istället för att konspirationsteoretikerna bevisar sina teser lägger de fokus på att misstro den officiella sanningen. Om någonting inte är 100% bevisat kan en konspirationsteoretiker med bestämdhet hävda att detta är sant som till exempel: "Vetenskapen har aldrig bevisat att utomjordingar aldrig besöker jorden. Alltså lever de mitt ibland oss."

Kända konspirationsteorier är; att jorden egentligen är platt, att det finns ett hemligt sällskap som heter Illuminati som styr världen och att månlandningen aldrig skedde. Det är lockande att söka sanningen och se igenom maktens spel. Konspirationer finns och ibland får vi reda på att de skett många år efteråt. Konspirationsteorier är dock bara dimridåer som läggs ut för att förvirra oss och skapa splittring i samhället. Det är det som gör dem väldigt farliga. Det enda sättet att möta konspirationsteorier är att hålla sig till fakta.

AVSNITT 2 – FÖRLORAD TILLIT

Om du möter någon som du upplever har fastnat i en konspirationsteori kan du försöka komma ihåg att tänka på detta:

1. Inrikta dig på de fakta du själv vill förmedla, inte på de myter du vill avslöja.
2. Välj måltavla – skribenten, källan eller logiken bakom en konspirationsteori. Gör en källkritisk analys.
3. Förklara tydligt varför informationen är fel innan du citerar en konspirationsteori.
4. Ha en faktabaserad, alternativ förklaring till hands.
5. Använd om möjligt visuella hjälpmedel som stöd för dina argument.

Gör inte så här:

1. Ge dig **inte** i kast med konspirationsteorin först. Förstärk den inte.
2. Dränk inte åhöraren i information.

AVSNITT 2 – FÖRLORAD TILLIT

ÖVNINGAR

VAD BETYDER TILLIT FÖR DIG?

Prata med varandra i klassrummet:

Hur bygger man tillit mellan två personer?

Vad får dig att sluta lita på någon?

Vad händer när du slutar att lita på någon?

Källor:

https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/coronavirus-response/fighting-disinformation/identifying-conspiracy-theories_sv

https://larportalen.skolverket.se/LarportalenAPI/api-v2/document/path/larportalen/material/inriktningar/0-digitalisering/Grundskola/200_Kritisk_anvandning_av_natet/del_06/Material/Flik/Del_06_MomentA/Artiklar/D3_1-gy_06A_02_kalltillit.docx

<https://sverigesradio.se/avsnitt/konspirationsteorier>

<https://sverigesradio.se/avsnitt/1620138>

<https://pedagog.malmo.se/artiklar/sa-bemoter-personalen-pa-universitetsholmens-gymnasium-konspirationsteorier/?fbclid=IwAR2OJ7CiNVW5EbKQHa-A13u4W7hQ6xme7N3ubcJV0WLiAa7KV32p8L24GaE>

<https://malmodelar.malmo.se/arbetsomrade/konspirationsteorier-historia-kallkritik-filterbubblor/>

<https://www.youtube.com/watch?v=wGcFo6x2x7M>

FORSKNING

FAKE^{och} FAKTA

3

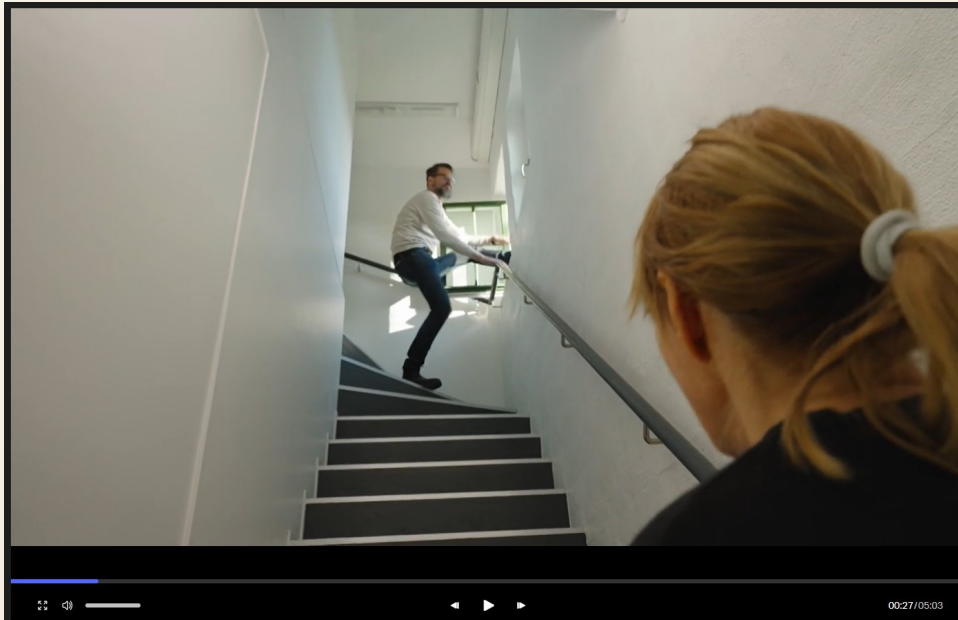
KONFLIKTFYLLD

KOMMUNIKATION

FILM 3 – KONFLIKTFYLLED KOMMUNIKATION

Börja avsnittet med att titta på filmen.

Den hittar du här: sagohuset.nu/fakenews

Det här avsnittet syftar till att ge eleverna insikt i hur vi kan förhålla oss till varandra även om vi har olika åsikter. I en värld som är allt mer polariserad behöver vi lära de unga vikten av att upprätthålla en respektfull kommunikation. Vi behöver träna oss i att både lyssna på varandra och på att kunna ha kvar våra åsikter, även om vi tycker olika.

AVSNITT 3 – KONFLIKTFYLLD KOMMUNIKATION

Ola och Sara tycker helt olika om huruvida en 14-åring klarar av att själv åka på bortamatch. Ola provar olika sätt att förhålla sig till att Sara inte tycker att det är några problem. Först när Ola bestämmer sig för att bara lyssna på Sara och försöka förstå henne kan de ha ett samtal där de faktiskt förstår varandra. Det är viktigt att komma ihåg att det är helt ok att tycka olika. Vi blir väldigt engagerade i våra egna uppfattningar om hur saker och ting ligger till, och tycker oftast att vi själva har rätt. Kom ihåg att ni inte förlorar er egen uppfattning bara för att ni lyssnar på någon annans. Ni kan i detta fall både ha kakan och äta den. Lyssna, men ändå ha kvar er egen världsbild.

Detta blir mer komplicerat om vi till exempel ska prata med någon som fastnat i en konspirationsteori. Det kan vara svårt att bara lyssna och låta en person ha sin egen uppfattning om man själv starkt känner att det de säger är helt uppåt väggarna. Ska man bara lyssna då istället för att försöka föra fram sina åsikter?

Det är oavsett viktigt att ha ett respektfullt samtal. Som vi pratade om i avsnitt två är det inte lönt att gå in i någons konspirationsteori. Då riskerar man att förstärka den. Det är bättre att ha sin egen tydliga linje. Fokusera på så enkla fakta som möjligt och ha dina egna källor klara. Det är också viktigt att inte göra narr av någon. Försök istället förstå varför de har den uppfattning som de har. Visa medkänsla. Ofta kan en person vara genuint rädd eller orolig och har därför fastnat i denna typ av tänkande. Gå inte för fort fram för då kan personen sparka bakut. Ge personen tid att tänka och försök igen senare.

AVSNITT 3 – **KONFLIKTFYLLD KOMMUNIKATION**

VIKTIGA BEGREPP **OCH FENOMEN ATT HA KOLL PÅ!**

Bekräftelse-bias - Har vi redan en övertygelse om någonting så dras vi automatiskt till information som bekräftar det vi redan tror på. Detta förstärks idag av internet som genom algoritmer serverar oss artiklar och nyheter som relaterar till sådant vi redan läst. Det bästa sättet att motverka bekräftelse-bias är att medvetet också prata med människor som tycker annorlunda än en själv.

Back-fire-effekten - En del forskning (men det är inte klargjort i vissa situationer och hur ofta detta händer) tyder på att vi när vi möts med motbevis tenderar att ännu hårdare hålla fast i "vår" sanning. När våra perspektiv utmanas är det naturligt att känna sig hotad; speciellt om ens identitet ifrågasätts eller om det hotar den gemenskap man tillhör.

Overconfidence-bias - Generellt sett har vi en tendens att tro för mycket på oss själva. Vi tror ofta att vi har rätt.

Gemenskap är väldigt viktig - Istället för att möta dem som tänker annorlunda så dras vi till grupper som tänker likadant som oss själva. Då vår identitet ofta är kopplad till vår grupptillhörighet blir gruppens övertygelser centrala. Det är också bra att komma ihåg att vi har mycket lättare att ta till oss kunskap som kommer från våra vänner. Den ifrågasätter vi mycket mindre.

Sannings-bias - Detta betyder att vi tenderar att tro på det vi tidigare hört. Detta innebär att vi har lättare att ta till oss ett påstående än att slå det ifrån oss, även om vi får veta att en källa är opålitlig. Och en fast övertygelse är sedan svår att rubba.

Vi dras till det spektakulära - Forskning visar att falska nyheter sprids snabbare på twitter än korrekta. Det verkar som att vi människor kittlas av falska nyheter. De är ofta mer svart och vita, tydliga och har ett högre nyhetsvärde. När falska nyheter har bättre spridning bidrar det till att vi har lättare att tro på dem. Vi tror helt enkelt mer på information som vi hör ofta.

AVSNITT 3 – KONFLIKTFYLLD KOMMUNIKATION

ÖVNING 1

Testa att göra ett rollspel i klassrummet. På det sättet kan ni öva på att bli bättre på att lyssna på varandra, även om ni inte håller med.

Välj en situation från er vardag där det finns två helt olika åsikter som krockar. Det ska vara en tydlig konflikt. Till exempel "historia är ett mer viktigt ämne än engelska". Det ska inte vara två åsikter där den ena tydligt har fel som t.ex. "jorden är platt och inte rund". Övningen går inte ut på att ha så bra argument som möjligt, utan att testa skillnaden mellan att hamna i bråk och att lyssna på varandra.

Skriv ett litet manus som handlar om ett samtal mellan två personer som möts och pratar. I samtalet ska de två olika åsikterna presenteras, och personerna ska bli lite ovänner.

När ni sedan spelar upp rollspelet ska ni vara tre personer. Två som möts och pratar (a och b), och en som avbryter samtalet när de två blir lite ovänner (c).

Lättast är att skriva tre olika manus som baseras på samma grundkonflikt. Manusen ska vara lika i början men utvecklas olika beroende på om A och B argumenterar mot varandra eller om B lyssnar. Diskutera sedan i klassen hur konflikten utspelade sig och vilken skillnad det blev mellan gång 2 och gång 3.

AVSNITT 3 – KONFLIKTFYLLD KOMMUNIKATION

Forts. ÖVNING 1 NI SKA SPELA UPP ROLLSPELET 3 GÅNGER.

Första gången presenterar ni konflikten. A och B läser upp sitt manus och ser till att de olika åsikterna kommer fram. C avbryter när konflikten blir tydlig och A och B bråka.

Den andra gången ska båda karaktärerna överbevisa att de har rätt. Ingen ger sig. Båda argumenterar för sin sak, och ingen av A och B vill ändra sig. När karaktärerna blir ovänner bryts samtalet av C.

Under den tredje gången ska B ändra strategi. B försöker då att ha ett respektfullt samtal, lyssna på A, inte göra narr av A. Men fortfarande behålla sin åsikt.

REFLEKTERA KRING:

Har du varit i en konflikt där ni blivit ovänner? Hur har det känts?

Är det möjligt att istället lyssna på varandra och försöka ha ett respektfullt samtal? Varför/varför inte?

Varför är det svårt att lyssna på någon som man inte alls håller med?

AVSNITT 3 – KONFLIKTFYLLD KOMMUNIKATION

ÖVNING 2

Förklara citatet med hjälp av fenomenet sannings-bias.

**If a lie be believed only for an hour,
it has done its work**
(Jonathan Swift)

Förklara citatet med hjälp av fenomenet att vi dras till mer spektakulära nyheter.

**A lie can travel halfway around the world
before the truth can get its boots on**
(Mark Twain)

Källor:

<https://internetkunskap.se/artiklar/kallkritik/sa-luras-vi-av-vara-kanslor/>

FORSKNING

FAKE^{och} FAKTA

4

Fakta och åsikter...

VAD ÄR VAD?

FILM 4 – Fakta och åsikter...VAD ÄR VAD?

Börja avsnittet med att titta på filmen.

Den hittar du här: sagohuset.nu/fakenews

Det här avsnittet diskuterar skillnaden mellan åsikter och fakta.

Att förstå skillnaden är en väldigt viktig pusselbit för att bli bättre på att navigera på nätet.

AVSNITT 4 – Fakta och åsikter... VAD ÄR VAD?

I vår tid sammanblandas ibland fakta och åsikter. I filmen såg vi ett exempel på detta när Torbjörn hävdar att hans personliga erfarenhet är viktigare än fakta som framkommit i vetenskapliga studier. Det han gör kallas *anekdotisk bevisföring*. Det är att försöka bevisa något genom att hänvisa till enstaka enskilda fall som också ofta är personliga.

Felet Torbjörn gör är att lyfta fram sin egen personliga erfarenhet som om den har samma tyngd som den samlade vetenskapliga kunskapen. När vetenskapen berättar om godisätandets hälsoproblem handlar det om otaliga studier med tiotusentals individer i olika åldrar och med olika levnadsstilar och kost- och träningsvanor. Vetenskapen säger att för de allra flesta människor ökar risken för hjärt- och kärlsjukdomar om man har ett högt sockerintag. Det är fakta.

AVSNITT 4 – Fakta och åsikter... VAD ÄR VAD?

En repetition över hur forskning fungerar:

- 1.) man identifierar ett problem och formulerar en forskningsfråga i förhållande till vad andra forskare undersökt och kommit fram till.
- 2.) utifrån forskningsfrågan och luckor och begränsningar i tidigare forskning samlar man in data (information som man kan använda till undersökningen)
- 3.) forskarna bearbetar och analyserar datan och kommer fram till nya och intressanta resultat.

Forskning som genomförs bygger alltså vidare på befintlig forskning. Detta innebär att vetenskaplig fakta blir mer och mer nyanserad, snarare än att det tas fram helt nya fakta. En annan sak som är viktigt när det gäller vetenskap är att den inte gör anspråk på att komma med fullständiga och slutgiltiga beskrivningar och förklaringar (sanningar). Det som förs fram är istället de bästa förklaringar och beskrivningar man har vid en given tidpunkt. Man välkomnar alltså andra forskare att fortsätta med fler studier för att man ska förstå ännu bättre. Man drivs framåt av en nyfikenhet för att ta reda på hur det ligger till snarare än att göra anspråk på att sitta på alla svar. Forskning handlar om att försöka ta reda på hur saker **är**, så att man kan förstå och förklara det som sker i världen och med oss människor. Även om det man kommer fram till inte alltid är det man skulle önska sig.

AVSNITT 4 – **Fakta och åsikter... VAD ÄR VAD?**

Skillnaden mellan åsikter och fakta

Poängen med att alla forskare använder vetenskapliga metoder samt omfattande och noggranna kontrollsystem är att vi människor ska kunna lita på att det finns FAKTA som inte är manipulerad. Fakta är med andra ord inte något som man kan ha olika åsikter om. Du kan ha din åsikt och jag min, men vi kan inte ha varsin uppsättning fakta. Fakta är allas och därmed gemensam. Fakta är i grunden oberoende av människor och mänskligt tyckande. Fakta är 'hur det är'. Åsikter däremot är tvärtom personliga. Det är viktigt att komma ihåg att alla har rätt att ha sina egna personliga åsikter.

Problemet i vår tid är att dessa två alltmer blandas ihop. Fakta utmålas som åsikter, vilket leder till att fakta börjar ifrågasättas och diskuteras. Det blir helt fel med tanke på att fakta är "hur det är" och oberoende av mänskligt tyckande.

Att ifrågasätta och diskutera olika åsikter är däremot väldigt viktigt för att vår demokrati ska vara levande. Det finns också en oroande tendens att ge större utrymme åt åsikter i samhällsdebatten än åt faktabaserade påståenden. Åsikter maskeras som fakta och omvandlas okritiskt till "sanningar" som sedan sprids vidare.

Som vi tidigare gått igenom är en gemensam utgångspunkt kring hur saker och ting förhåller sig i världen grundläggande för att vi människor ska kunna komma överens och hitta lösningar på gemensamma problem. När vi inte längre särskiljer fakta från åsikter blir det svårt att kunna ha en gemensam konstruktiv dialog, eftersom vi tappar den gemensamma utgångspunkten. Om vi inte kan vara överens om grundläggande gemensamma fakta är helt plötsligt allt uppe till diskussion.

AVSNITT 4 – Fakta och åsikter... VAD ÄR VAD?

Ytterligare problematiskt blir detta i kombination med den minskande tilliten till centrala informationskällor som till exempel myndigheter och massmedia, som tidigare setts som pålitliga fakta-källor. När vi inte längre litar på dessa källor blir risken att vi istället börjar lita på personer som förmedlar sina personliga åsikter och kallar dem fakta. Risken är också att dessa personer har en bakomliggande agenda som vi inte känner till. Eftersom vi lättare lyssnar på och tar in spektakulär information tenderar denna typ av faktaförklädda åsikter spridas väldigt snabbt på nätet.

Skillnaden mellan saklig och manipulativ kunskap

När det gäller informations-spridning kan man komma ihåg att vetenskaplig kunskap i sin natur är tätt knuten till saklighet. Syftet är att informera och argumenten är förnuftiga och håller sig till ämnet. Den presenteras på ett sätt så att mottagaren själv kan ta ställning i sakfrågan. Detta kan man sätta i kontrast till information med avsikt att manipulera. En sådan typ av information har som syfte att övertyga och att få människor att tycka eller göra någonting, snarare än att tänka självständigt.

Syftet är inte att informera, utan att övertyga. Informationen spelar ofta på känslor och utnyttjar fördomar för att driva sina teser. Vi som tar emot information kan försöka att analysera informationen utifrån dessa parametrar. Om vi märker att informationen anspelar på redan kända fördomar, anspelar på känslor eller är uppbyggda kring personliga erfarenheter, ska vi vara extra noggranna och ta hjälp av våra källkritiska verktyg.

AVSNITT 4 – **Fakta och åsikter... VAD ÄR VAD?**

ÖVNING 1

I denna övning ska ni reflektera över hur olika ett samtal blir beroende på vilken attityd man har till varandra. Reflektera först kring hur man pratar med varandra när man är genuint intresserad och vill veta. Hur samtalar man med varandra när man vill ha kontakt och vill förstå?

Samtala också kring hur man pratar när man vill vinna över någon annan. Vilka knep kan man använda sig av när man vill besegra den man pratar med? Kan man få någon att känna sig dummare än vad de är? Kan man göra någon osäker genom sättet man pratar? Hur skiljer sig dessa två sätt att kommunicera åt?

Efter att ni har pratat och skrivit upp stödord kring kommunikation på tavlan kan ni prova att skriva enskilda texter. Texterna ska vara små exempeltexter på dialoger mellan två människor där eleverna kan välja om de antingen vill skriva en dialog som syftar till kontakt, eller en dialog där en person använder olika knep för att få den andra att känna sig besegrad. Diskutera efteråt hur texterna skiljer sig åt.

AVSNITT 4 – Fakta och åsikter... VAD ÄR VAD?

ÖVNING 2

I denna övning ska ni jobba antingen enskilt eller i par. Kom först på en åsikt och sedan ska ni fundera på hur ni kan sprida den så snabbt som det går på internet. Sätt ihop en fiktiv annons. Ni kan göra den antingen digitalt eller analogt. Det viktigaste är att ni får lov att ljuga hur mycket ni vill. När annonserna är färdiga kan ni analysera vilka olika knep ni använt er av. Välj bland lögn, överdrift, anekdotisk bevisföring, och spektakulära nyheter.

Välj nyheter på nätet som ni själva fastnat för. Undersök dem med samma måttstock. Använder de känslor som argument? Är de spektakulära i sin framtoning? Tror ni att användaren har en personlig vinning av att publicera nyheten?

Källor:

Nygren, Thomas. (2019) *Fakta, fejk, fiktion - källkritik, ämnesdidaktik, digital kompetens*. Natur & Kultur

https://larportalen.skolverket.se/LarportalenAPI/api-v2/document/path/larportalen/material/inriktningar/0-digitalisering/Grundskola/200_Kritisk_anvandning_av_natet/del_06/Material/Flik/Del_06_MomentA/Artiklar/D3_1-gy_06A_02_kalltillit.docx

FORSKNING

FAKE^{OCH} FAKTA

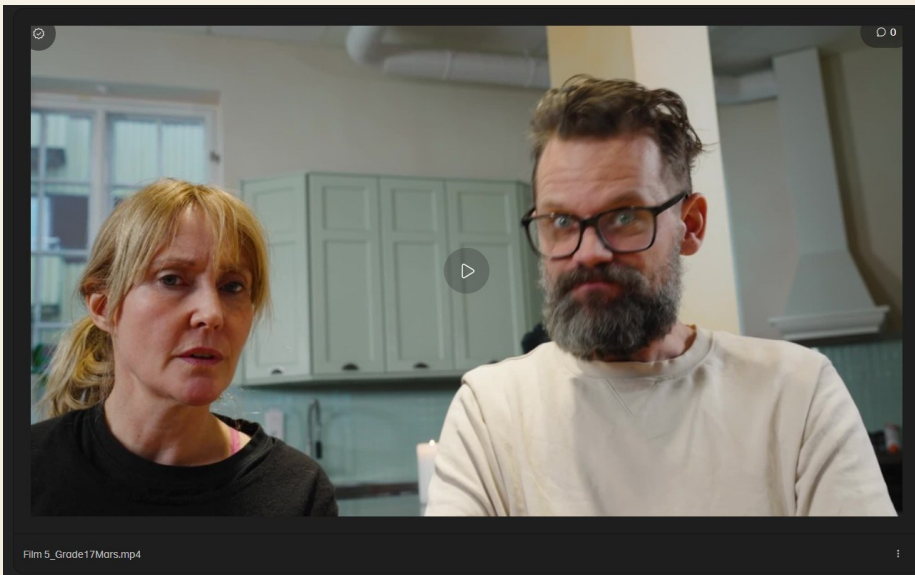
5

ATT TROLLA MED STATISTIK

FILM 5 – ATT TROLLA MED STATISTIK

Börja avsnittet med att titta på filmen.

Den hittar du här: sagohuset.nu/fakenews

För att kunna dra slutsatser är det bra att kunna använda statistik. Men vi måste se upp! Genom att manipulera statistik och till exempel bara visa valda delar av helheten kan resultaten bli väldigt missvisande. I detta avsnitt kommer vi att lära oss att upptäcka några av de vanligaste sätten att trola med statistik.

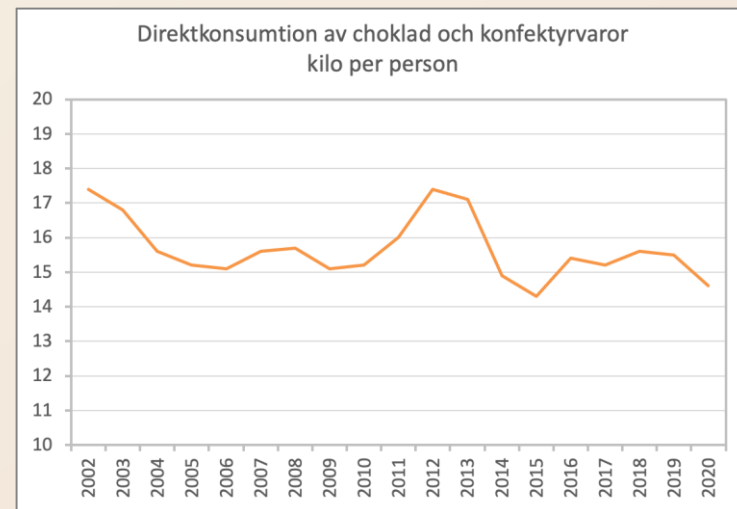
AVSNITT 5 – ATT TROLLA MED STATISTIK

I filmen presenterar Torbjörn en studie som enligt honom bevisar att godis är bra för kroppen. De som äter godis har enligt honom färre sjukdomar än de som inte äter godis. Problemet med hans logik är att han jämför barn som bor i olika länder, med stor skillnad på levnads-standard. Barnen i Sverige mår generellt bättre än barnen på Östtimor, men inte på grund av att barnen i Sverige äter mer godis, utan för att barnen på Östtimor är undernärda.

Det är som forskare väldigt viktigt att genomföra sina studier på seriösa sätt, och om man inte är seriös så kommer detta att märkas i kommande granskningar.

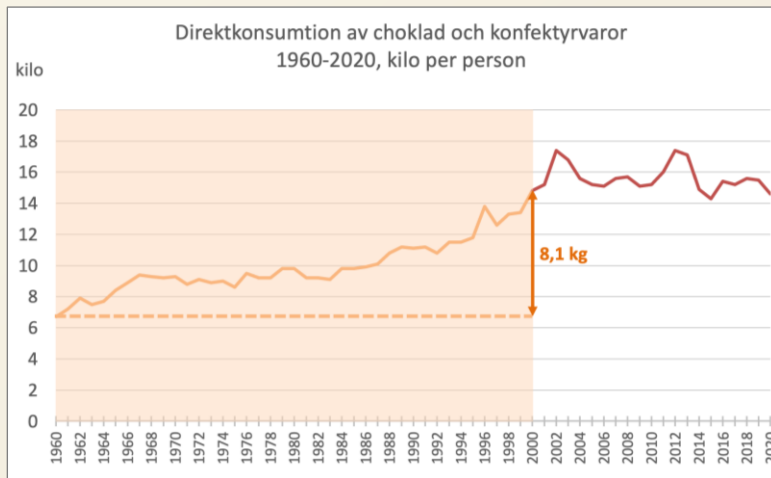
Även om vi inte är forskare kan vi lära oss vissa knep för att själva bli bättre att tolka information, eller data, som forskningen också säger.

Titta på det här diagrammet, som skenbart visar hur svenskarnas godiskonsumtion minskar. Enligt diagrammet ser vi tydligt att vi köper mycket mindre godis nu än för några år sedan. Jämför 2020 med hur mycket godis vi köpte 2002 eller 2012.

Siffrorna är inte felaktiga – men diagrammet är det man kallar ett stympat diagram. Om vi tittar närmare, så börjar diagrammet år 2002. För att få hela bilden måste vi gå längre tillbaka i tiden.

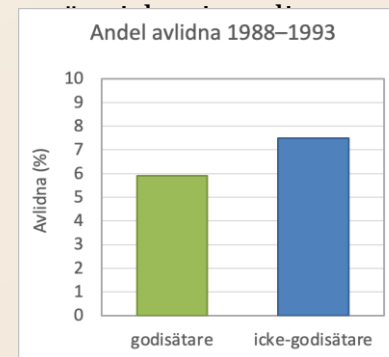
AVSNITT 5 – ATT TROLLA MED STATISTIK

Här ser vi i stället att vår konsumtion av godsaker mer än fördubblades mellan 1960 och år 2000. Det vill säga ett helt annat resultat.

Stympade diagram är tyvärr rätt vanliga och ofta vilseledande eftersom man då inte får se hela 'historien' – utan bara en vald del. Det är alltså en bra idé att titta lite extra på ett diagram och fundera på om allt finns med eller inte.

Här är ett annat exempel på hur man kan luras med statistik. Det här diagrammet visar att godisätare i större utsträckning än icke-godisätare dog mellan 1988-1993. Av de som inte åt godis så dog 7,5 procent – men av dem som åt godis dog bara 5,9 procent. Den som vill skulle kunna använda dessa siffror för att argumentera för att godisätning inte leder till ohälsa, utan snarare förlänger livet. Men – för att kunna tolka siffrorna behöver vi veta mer om hur själva undersökningen gått till. I det här fallet ingick 8000

men bara män. Med en sån studie går det ju, för det första, inte att veta något om alla kvinnor – och det är hälften av alla människor på jorden. Och sen en viktig sak. Det finns några välkända saker som påverkar en människas livslängd: hur gammal man

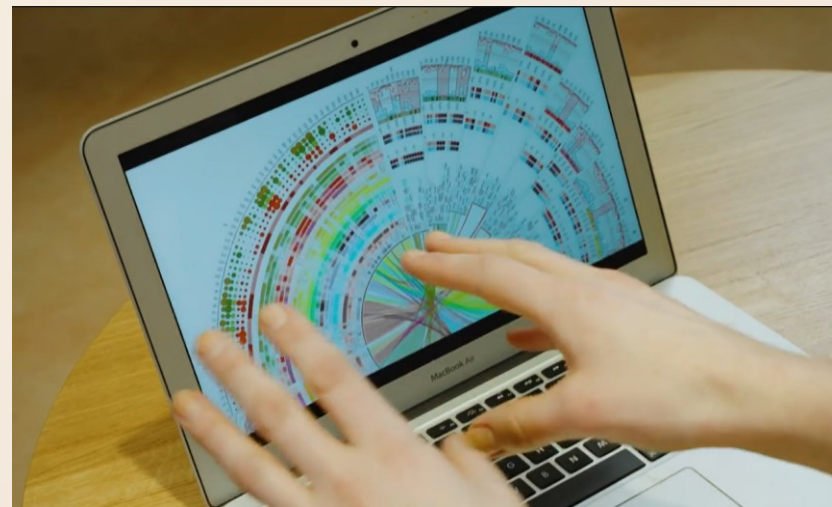
redan är och om man röker eller inte. Och här kommer vi till det egentliga problemet med den här studien. Det visar sig att de som åt väldigt lite godis i genomsnitt var äldre och det fanns också en större andel rökare i den gruppen. Det är ju inte konstigt att fler avlider i en grupp med högre medelålder och större andel rökare. Därför kan vi inte med den här studien få veta något om ifall godisätande påverkar livslängden.

AVSNITT 5 – ATT TROLLA MED STATISTIK

Att tolka information är lite som ett detektivarbete. Självklart kan det vara svårt att ha tillgång till all information man behöver, men det är bra att kunna sådana här små knep för att bättre kunna tolka och förstå information. Kunskap hjälper oss alltid att bli smartare.

ÖVNING

Visa diagrammen för eleverna - berätta att det är någonting lurt med båda och låt de försöka resonera sig fram till på vilka sätt de tror att man kan manipulera med diagram.

Källor:

Diagrammen över konsumtion bygger på

<https://jordbruketsiffror.wordpress.com/2020/04/06/vi-ater-ungefar-15-kilo-godis-per-person-och-ar/>

Studien med 8000 män kommer härifrån:

<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC28747/>

Avslutningstext

Internet är fantastiskt och ger oss en möjlighet att ta del av en enorm mängd information från världens alla håll och kanter, som tidigare inte kunde nå oss. Internet är samtidigt hemskt och en arena för lögn och manipulation. Att veta vad som är lögn eller sanning på nätet är någonting vi alla brottas med; gammal som ung. Säkert är att vi måste rusta de unga med verktyg och metoder för att kunna avläsa informationen som når dem, samt skapa medvetenhet om farorna med misinformation och desinformation.

Vi har adresserat problemet genom att lyfta vikten av källkritik, vilket ni inom skolan redan arbetar med, och också källtillit. Eftersom vårt projekt varit ett samarbete mellan en teater och forskare vill vi betona och sprida kunskap om hur vetenskaplig metod fungerar och forskningens strävan efter att vara neutral. I kontrast till detta finns våra hjärnors dragning till det spektakulära, till att ta till oss information vi redan tidigare hört, till att ibland slira på sanningen för att få vara med i en gemenskap. Därför behöver vi metoder som innehåller systematiska kontroller. Vi behöver arbeta med neutrala metoder där personliga agendor och åsikter hålls på replängds avstånd.

Eftersom internet är ett universum av åsikter är det också viktigt för oss att lära oss att lyssna på varandra. Vi kan stå fast vid att vi tycker att vår samtalspartner har helt fel i sak, men ändå fortsätta att ha ett inlyssnande och respektfullt samtal. Vi lever i en tid av avgrundsdjupa sprickor som delar människor med olika åsikter. Polariseringen i världen är stor och det bara växer. Detta skapar svårigheter för det som är centralt i ett demokratiskt system; att kunna ha dialoger med varandra. Vi behöver med hjälp av samarbete och ett undersökande samtal komma fram till lösningar på våra gemensamma samhällsproblem. Det är svårt i en tid där polariseringen blivit så stark att åsiktsmotståndare helt lever i olika bubblor. Kanske kan vi göra någonting litet för att minska den bara genom att vägra göra varandra till fiender?

Att vägra att demonisera varandra, och försöka närma oss varandra igen tror vi kan vara en bättre väg framåt. Detta måste dock ske i kombination med att vi lär oss att se igenom lögn och propaganda. Det finns massor av ekonomiska och politiska vinster att göra genom lögn, så att veta vad som är vad och inte bara blint tro på allt är A och O. Faktakoll och källkritik är allas ansvar, samtidigt som vi hoppas att det framåt kommer finnas mer professionell hjälp att få från människor som på heltid ägnar sig åt faktagranskning. Vi behöver alla hjälpas åt för att sanningen inte ska drunkna i lögn.

Om projektet

Fake News är ett projekt som löper mellan november 2021-november 2023. Projektet är till största del finansierat av **Postkodstiftelsen**. Inom ramen för projektet har vi varit ute i 150 skolklasser och spelat vår föreställning “Du ljuger”. Föreställningen är skriven och regisserad av *Klas Abrahamsson* och handlar om “fake news” och konspirationsteorier. Till detta har vi även i 50 klasser efter föreställningen haft ett pedagogikpass då vi pratat om utmaningarna med att veta vad som är sant eller falskt på nätet, samt om hur vi kan kommunicera med varandra trots att vi har olika åsikter. *Agneta Gulz* har tillsammans med sin forskargrupp gjort en pilotstudie bland klasserna för att undersöka huruvida de elever som sett föreställningen och gjort efterföljande pedagogikpass har tagit till sin mer kunskap kring dessa frågor. Samarbetet mellan *Agneta Gulz* och **Teater Sagohuset** är registrerat som en innovation vid **LUI** (Lunds universitets innovationsverksamhet), som också bidragit med finansiering.

För att genomföra forskningen har forskargruppen utöver stöd från **LUI** även blivit finansierade av **Sten K Johnsons** stiftelse.

Vi har även fått stöd från **Einar Hansens Allhemsstiftelse, Crafoordska stiftelsen, Familjen Burre Hellmans stiftelse** och **C F Lundströms stiftelse** till projektet i sin helhet.

Föreställningen “Du ljuger” har finansierats av **Kulturrådet, Region Skåne, Lunds kommun** och **Sveriges författarfond Dramatikerutskottet**.

teater
SAGOHUSET

LU Innovation

THE LINK BETWEEN
ACADEMIA AND BUSINESS

KULTURRÅDET